

Gammaldags logbelysning.

Inom kulturens historia är det en ofta upprepade företeelse, att hvad som en gång inom tongifvande kretsar varit på modet från dessa spridts ut bland de breda lagren och hos dessa senare left

Fig. 1. Eldstadsmodell, Marbogården, Norra Kedums sn, Västergötland. Nord. M. 108,713.

kvar långt efter den tiden i utvecklingens centrum blifvit bortglömda. I öfverensstämmelse med denna kulturlag hände det nog ofta till och med på en och samma gård, att man, medan man i boningsrummen införde nyheter och förbättringar, dock för det dagliga arbetet förblef vid det gamla och betjänade sig af, vad som af ålder hade varit i bruk. I ögonen fallande exempel på en sådan konservatism erbjuda de förr brukliga belysningsmetoderna ute på landsbygden. Sålunda

skaffade man sig för att belysa stugan med tiden talgljus och på sistone också fotogenlampor, men i uthus och utomhus föll det icke någon in att bruka sådana lyxsaker. Detta visade sig t. ex. vid tröskningen på logen, hvilken på grund af de förr brukliga primitiva metoderna tog lång tid och följaktligen kräfde mycket belysningsmaterial. Trots det man vanligen arbetade hela nätterna, höll man i många gårdar likväl på därmed till framemot jul, men då skulle den också vara slut.

Från olika håll ha till Nordiska Museet kommit föremål, som därvid tjänt som lysämne eller ljushållare, eller meddelanden om huru belysningen varit anordnad vid sådana tillfällen. En axplockning ur dessa ger som vi skola se en nog så intressant öfverblick öfver de i Norden brukliga primitiva belysningsmetoderna.

Särskildt under en tid, då logbelysningen vid tröskningen i regel bestod af pärtor, kådrikaspjåkade trästickor, voro sådana öfverhufvudtaget de vanligaste lysämnena. I Finland, därifrån jag har den direkta utsagan om denna sorts logbelysning,¹ tröskades emellertid rågen icke såsom hos oss på logen, utan i riorna. Stickstake af något slag förekom ej, utan »på den tämligen af-svalnade ugnen placerades något barn med pärtblosset i hand och ett vatten-ämbare bredvid sig. I detta kärl fingo gnistorna och kolet falla, och dit kastades de ännu brinnande pärtstumparna, då nya pärtor blifvit tända.»

En gång hade bålet på den öppna härden utom sina andra uppgifter äfven haft den att vara stugans enda ljuskälla. Vid en högre utveckling — troligen i samband med knappare tillgång på ved — hade man för de fall, då ej uppvärmning eller matlagning

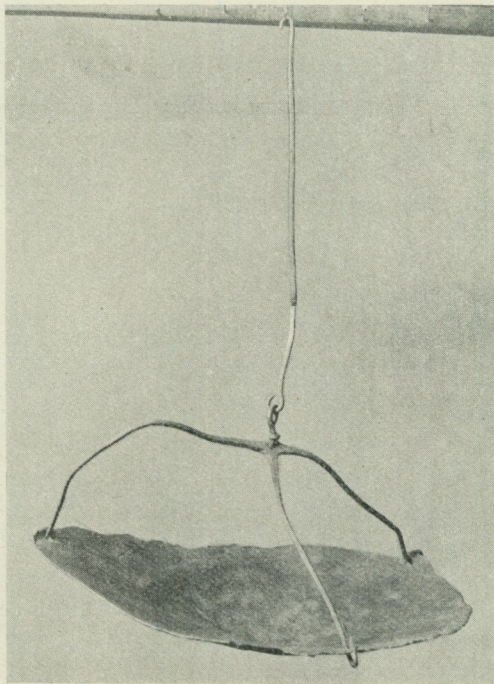

Fig. 2. Hängande hård, Värmland.
Nord. M. 88,300.

¹ G. Grotenfelt, Det primitiva jordbrukets metoder i Finland, Helsingfors 1899 s. 402.

behöfde förekomma, jämsides med den stora härden i eldstaden anordnat en lysspis t. ex. fig. 1, där ett bål i miniatyr kunde få brinna hela natten igenom för att lysa upp stugan. Från Värmland ha vi till museet fått ett exempel på, hurusom man så att säga öfverflyttat ett sådant miniatyrbål till logen. Eftersom bland den

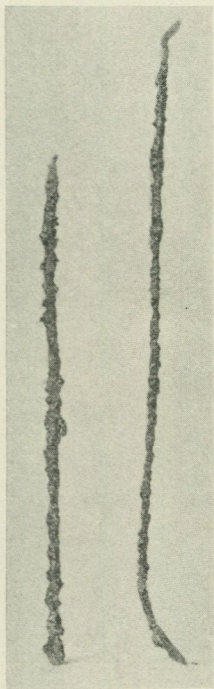

Fig. 3. Kådljus
från Östergötland.
Nord. M. 112,808.

kringfarande säden och agnarna eldfaran var större än inomhus, vidtog man sina försiktighetsåtgärder. Fig. 2 visar denna värmländska hängande härd af järn, på hvilken man eldade med torrved. Denna, som är inkommen från Gräsmarks socken i Fryksdals härad, är 56 cm. lång och 40 cm. bred. Den hängde fritt ned från taket i logen.

Utom torrved och pärtstickor som belysningsämnen ha sedan gammalt brukats flere sorters ljus. Vaxljus kan man naturligen ej tänka sig som uthusbelysning, därtill voro de för dyrbara, en omtänksam husmoder använde lika litet därtill talgljus. Talgdankar — vekar af skäktafall doppade i den sämsta talgen — användes däremot nog så ofta. Dessutom förekommo i aflägsnare bygder beckljus och kådljus. Beckljusen bestå af vekar, som dragits i samman-smält beck och talg och sedan rullats mellan händerna. De exemplar, som från Hamra by, Svinhults socken, Ydre härad i Östergötland kommit till Nordiska Museet, inv. 112,807, äro omkring 25 cm. långa. Kådljusen bestå likaledes

af vekar af skäktafall, men dessa ha blifvit dragna genom smält kåda, fig. 3. De i Nordiska Museet befintliga ha kommit från samma by i Östergötland som de ofvan omtalade beckljusen. Dessa ha mycket olika längd. Det längsta å bilden är nära 70 cm. långt.

För talgdankarna användes sådana enkla ljusstakar af många skilda former, som man ännu kan påträffa i köken litet hvarstades. Beck- och kådljusen äro emellertid för gängliga för att kunna hålla

sig raka i vanliga stakar eller ljusklämmor. Med de ofvan omnämnda beck- och kådljusen följde till Nordiska Museet den upplysningen, att de stuckits in i en enkel klyka af trä, som på lämplig höjd fästes uti väggen. Eller också kunde de sättas in i loglyktor. Huru en sådan ser ut framgår af t. ex. fig. 4 från Tolja i Skirö socken i Småland, h. 70 cm. Den är gjord af tvenne i vinkel ställda korta brädor. Brädstumpar upptill och nedtill bilda tak och botten. De äro groft tillyxade och utan detaljer.

I museet finnas dylika loglyktor utom från Småland äfven från Halland och södra Östergötland. Det ser sålunda af detta material att döma ut, som om det vore en sydsvensk anordning. De benämnas i de olika landskapen något olika. I Småland »loakista», i Halland »lysho» och i södra Östergötland »ljuskista».

Ehuru det kanske ej fullt tydligt kan skönjas å bilden, finnes i den som fig. 4 afbildade loglyktans botten 2 små runda hål, några centimeter i diameter. De äro olika stora för att passa för ljus af olika tjocklek. Genom dem sköts spetsen af de långa kåd- eller beck-ljusen upp, medan dess nedre del hängde fritt. Allt efter som ljuset brann ned, fick man lyfta upp ljuset genom hålet. På så sätt kunde också de långa ljusen oberoende af deras längd komma till praktisk användning.

I ett annat landskap, Gottland, användes likartade loglyktor, som här kallas »lyskiste», för primitiva lampor. Som lampa kunde därstädes användas en kalksten, en del af en sönderslagen slipsten eller dylikt. Den urhålkades på ena sidan till behållare för det flytande lysämnet och benämndes »lysestain». I Nordiska Museet finnes en sådan, inv. 50.596, från södra Gottland. Den har 1881 anträffats vid rifning af en gammal byggnad vid Flors, Burs

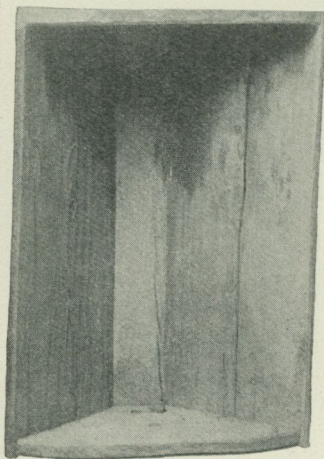

Fig. 4. Loglykta. Småland.
Nord. M. 114,742.

socken.¹ Bilden, fig. 5, visar en annan »lysestain» i sin »lyskiste». Detta senare exemplar, som är rätt lika Nordiska Museets, tillhör Gottlands fornsal i Visby. Logglyktan skiljer sig från den som fig. 4 afbildade och dess likar å fastlandet, därigenom att den gottländska är afdelad med en hylla. På så sätt kunde man efter behag höja eller sänka ljuskällans läge.

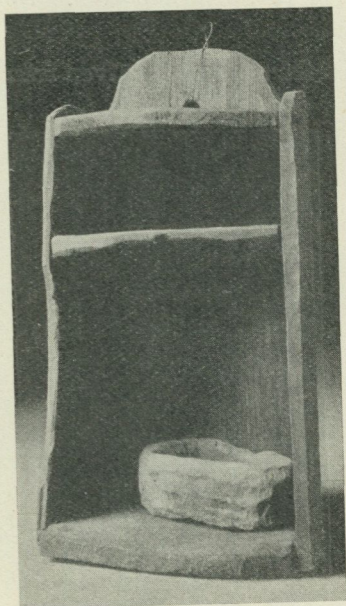

Fig. 5. »Lyskiste» med
»lysestain». Visby fornsal,
Gottland.

Som lysämne i dessa gottländska lampor brukade man »tjärkoks». I stenens urhålkning slog man tjära eller sälsäck, lade däri en veke, ofta bestående endast i en trasa eller en spån, och tände på.

På flere ställen hade man ej för dessa primitiva lampor någon logglykta, utan de ställdes direkt på loggolfvet, vanligen i ett hörn. Att då ej oftare, med så mycket tändbara ämnen flygande omkring i logen, blef eldsvädetillbud är bra märkvärdigt. Tände det, så fanns ju dock alltid någon tillhands att släcka.

Härmed ha vi endast velat antyda beskaffenheten hos några primitiva belysningsredskap och lysen. Säkert är, att det ännu är möjligt, att ute i bygderna flerstädes finna varianter till de här nu anförda, men också andra och

nya former. Den intresserade, som lyckas påträffa några sådana, bör då icke försumma att anteckna dessa och om möjligt söka förskaffa prof på de enkla redskap, som fått tjäna som ljushållare, och de lysämnena, som brukats, såväl till landskapets eget museum som till Nordiska Museet i Stockholm.

—a—i.

¹ Jfr A. Engdahls handskrifna bilagor till de af honom på Gottland inköpta föremålen, Nord. M. 50,596. — P. A. Sæve, Åkerns sagor. Visby 1891, s. 42.